

СВОБОДА ТВОРЧОСТІ НАУКОВЦЯ: ДУХОВНА ЄДНІСТЬ ВЧЕНОГО І ПОЕТА

*Світлій пам'яті академіка
Семена Устимовича Гончаренка*

Людська пам'ять зберігає і проносить через віки лише такі соціально-духовні цінності, без яких народ не може мати своєї ментальності, неповторності, можливості сходження до найвищих вершин прогресу. Серед них такі феномени сучасності, як свобода, гуманізм, мир, істина, добро, справедливість. До них можна віднести і феномен творчості. У феномен творчості «закладена життєстверджуюча, зорієнтована на майбутнє енергія. Адже суспільний, науковий і духовний прогрес породжується діяльністю тисяч і мільйонів творчих особистостей. Люди творчого злету порушують інертність суспільства, здійснюють реформування, а то і злом того, з чим суспільство зжилося, що для нього стало звичним, стабільним. Реформатори — особистості творчого гатунку, провидці бачать нові шляхи розвитку суспільства, науки, культури, виступають за реалізацію своїх ідей, планів» [10, с. 315]. Кожний наступний виток людського прогресу — це згусток енергії, розуму, почуття, волі творчих особистостей.

Творча діяльність, яка активізує розвиток творчих здібностей особистості, виступає гарантом формування потреби в постійному пошуку, накопиченні знань, розумінні їх смислу та значення, самостійному використанню, що необхідно для постійного зростання особистості [11]. Сучасні акмеологічні дослідження, технології і розробки покликані реалізувати в соціальній практиці загальнолюдські цінності і національні традиції, гуманістичні і культурні ідеали, позитивні принципи здорового глузду й економічної ефективності, цивілізованої правосвідомості і раціональної організації, екологічної доцільності й естетичної гармонії, творчого самоудосконалення, щирості спілкування і *свободи* самовираження, глибини проживання різноманітного індивідуального досвіду і надбання взаєморозуміння в процесі конструктивної взаємодії людей і їх творчої професійної діяльності [1].

Творчість — дитя не тільки свободи, а й великої любові. Тільки вільна духовно людина, керуючись любов'ю до своєї справи, здатна творити. І не суттєво, що результатом творчої діяльності буде геніальна поезія чи наукове відкриття, хороший підручник чи натхненна картина. Важливо те, що тільки результат свободи творчості вносить великі і малі, але справжні, досягнення у скарбницю людської культури.

Проблема свободи творчості розкривалася у працях І. Канта, Б. Спінози, М. Бердяєва, П. Вайнцвейг та ін. Ґрунтовно цим питанням займаються сучасні педагоги та філософи, зокрема Н. Кузьміна, Ю. Кузнецов, І. Надольний, А. Семенова, В. Бондарева та ін. Особливу роль свобода творчості займає у доробку поетеси Ліни Костенко та педагога Семена Гончаренка. Водночас, життя розкриває нові і нові горизонти і аспекти свободи творчості, що і зумовило вибір теми пропонованої статті.

Мета статті — проаналізувати поняття свободи творчості в контексті наукової діяльності вченого та обґрунтувати єдність поглядів щодо свободи творчості Ліни Костенко та Семена Гончаренка.

Людина безпосередньо стикається з багатоманітністю конкретних форм буття, через світогляд яких вона може одержати уявлення про світ. Так особистість долає відчуження світу і насолоджується результатами власної творчості. У творчості елементи свободи наявні найбільш повно, оскільки творення, активність, новизна, поряд із необхідністю (головні складові творчості) — і є елементами свободи [6]. У детерміністській філософії свободу розуміють як «здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, спираючись на пізнання об'єктивної дійсності. Антонімом терміну «свобода» у цьому випадку виступає «примушення», тобто дія людини під впливом якихось зовнішніх сил, усупереч власним переконанням, цілям та інтересам. Це протиставлення свободи примушенню є принципово важливим, оскільки *примушення не тотожне необхідності* (курсив наш — І.К.) [12, с. 584].

М. Бердяєв вважав, що зв'язок свободи з природною чи соціальною необхідністю позбавляє істинну свободу будь-якого сенсу. Свобода є не лише вибір можливості, *свобода є творчість*, створення того, чого не було раніше, свобода невідривна від творчості [2]. У концепції свободи М. Бердяєва особливо цінною є думка, що справжня свобода є, перш за все, творчістю.

Досвід показує, що мало людей, які обдаровані талантом, можуть його самостійно розвивати і використовувати. Більш того, «теперішня система освіти чинить перепони такому розвитку, тому що студентам ретельно втлумачують ніби вони не здатні створити щось таке, що не було б кращим за зроблене до цього моменту. Такий стан справ надзвичайно прикрий і постає питання про вирішення цієї важливої проблеми» [9, с. 11]. Творчості навчати не можна, проте творчими задатками наділена велика кількість людей, і ці люди можуть навчитися ефективно застосовувати свій талант до вирішення поставлених завдань. Здатність знаходити оригінальні рішення закладена в кожній людині, і навчити цьому не можна, а хоча розвинути — потрібно.

Про творчий потенціал можна говорити як про одну з інтегральних характеристик особистості, ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності загалом. П. Вайнцвейг [4] творчий потенціал розцінює як суть, зміст людської натури і вважає, що здобути силу особистості можна тільки одним способом: розкривши й усвідомивши свій творчий потенціал. Цей автор вважає, що людина — бездонний резервуар життєвої енергії, і не даючи цій енергії виходу, не реалізуючи її, ми не приносимо ніякої практичної користі ні собі, ні оточуючим.

Наприклад, в управлінні науковою діяльністю наперед неефективними є силовий тиск у творчій роботі, жорсткий режим роботи, надто детальне планування, нав'язування чужорідної теми дослідження. Водночас урахування природних особливостей елементів системи дає багатократне зростання результативності наукової діяльності. Однак, у реальному сучасному науковому середовищі, як і протягом століть, спостерігаються зовсім інші явища.

Талановитий науковець — найтрагічніша постать в історії людської культури. Талановитий поет чи митець, навіть не визнаний офіційною владою, говорить своїми віршами і піснями, картинами і музикою до мільйонів сердець: його рано чи пізно почують. А талант у науці мусить бути визнаний невеликою кількістю фахівців, серед яких мало хто його розуміє. Так склалося, що люди талановиті рідко прагнуть до адміністративних чи керівних посад у науці. Тому виходить зачароване коло: наукою часто керують найменш обдаровані, заздрісні особи, підвласні гріхам гордині і самодурства. Для них талановита особистість — це мішень для знущань або об'єкт для знищення. І тут свобода творчості перетворюється на справжнє поле бою. Талант захищає своє право творити — бюрократ робить усе, щоб цьому процесу перешкодити, створити складні, часом нестерпні умови для наукової діяльності. Особливо страшні ці процеси в гуманітарних науках: адже в амфітеатрах сидять не просто самовпевнені Нерони, а люди, які відповідають за виховання, формування особистості людини.

Звичайно, є винятки і їх, на щастя, немало. Однак доля тих учених, які попали «в лапи інквізиторам» буває дуже тяжкою. Їм доводиться вибирати між свободою творчості і кар'єрою, між гідністю людини і писанням од бюрократам.

Ліна Костенко, геніальність якої не викликає нині сумнівів ні у кого, зуміла у своїй багатогранній творчості відобразити й аспект свободи. Це не дивно, оскільки їй самій довелося не раз терпіти від злоби та самодурства. Поетеса не писала конкретно про вчених. Але в тяжку хвилину сумнівів і випробувань власне на її сторінках люди знаходили відраду, черпали силу для того, щоб вистояти у боротьбі і захистити не тільки свої наукові ідеї, а й найвище право особистості — право свободи творчості. Нижче викладено декілька поезій Ліни Костенко, які відображають різні аспекти свободи творчості [6]:

*Покремсали життя моє на частки,
на тьмяну січку слів і суєти.
А серце виривається із пасти —
у нетрі дум, під небо самоти.
У мовчазливу готику тополі,
в труда одухотворену грозу.
Я трохи звір. Я не люблю неволі.
Я вирвеся, хоч лапу відгризу.*

...

Та краще б звір мене ударив бивнем!

*Я побілів, і я сказав їм так:
— Чи вам, синьйори, не здається дивним
що труд митця оцінює слимак?*

*...
Важко жить гіганту.
Усе хтось ляпне брудом з-під копит.
Бо хто не має власного таланту,
того присутність генія гнітить .*

*...
О не взискуй гіркого меду слави!
Той мед недобрий, від кусючих бджіл.
Взискуй сказать поблідлими вустами
хоч кілька людям необхідних слів.
Взискуй прожить несуетно і дзвінко.
Взискуй терпіння витримати все.
А справжня слава — це прекрасна жінка,
що на могилу квіти принесе.*

Непересічна людина нагадує айсберг: лише мала її частина знаходиться на поверхні, а основна — вкрита товщею океану. І той, хто ризикне зануритися у ці глибини відкриває для себе частину його величі. Не секрет, що часто люблять ідеалізувати минуле і канонізувати історичні постаті. Хочеться побажати українським педагогам мати мудрість бачити і щастя розуміти велич своїх сучасників. Людей, які не колись, а вже тепер увійшли в золотий фонд світової педагогічної науки. Серед них — Семен Устимович Гончаренко. Його талант — у кожній людині побачити і розвинути світле, розумне, людяне. Подарувати кожному не лише свої поради й допомогу, але й подарувати людині саму себе, відкрити в ній нові грані і можливості, про які вона й не підозрювала [7].

Болючі, але чисті і світлі рядки Ліни Костенко, здається, присвячені Семену Устимовичу [6]:

*Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану.
В барельєфах печалі уже їм спинилася мить.
А підмайстри іще не зробились майстрами.
А робота не жде. Її треба робить.
І приходять якісь безпардонні прогнози.
Потираючи руки, беруться за все.
Поки геній стоїть, витираючи сльози,
метушлива бездарність отари свої пасе.
Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти.
Сьоме небо своє пригинає собі суета.
При майстрах якось легше. Вони — як Атланти.
Держать небо на плечах. Тому і є висота*

Наукові праці Семена Гончаренка в педагогіці та методиці фізики можна справедливо назвати маяками, які пробивають темряву і вказують стратегічні цілі науки. Велич Душі видатного педагога не гасне в серцях його учнів, переходить до нових поколінь.

Серед багатьох напрямів своїх досліджень, академік Гончаренко шукав і сенсу покликання вченого, розумів усі труднощі нелегкого шляху до свободи творчості вченого: «Існують, на жаль, діячі науки, які свою науку сприймають лише з точки зору власних досягнень, які, «перефразувавши» відомі слова К. Станіславського про мистецтво, *люблять не науку в собі, а себе в науці*. У зв'язку з цим виникає потворне явище «власницького» підходу до науки, і воно іноді переноситься й у педагогічну діяльність, чим калічиться й наступне покоління — покоління учнів. Іноді це явище переходить просто в наукову пиху, марнолюбство, в наукову скарденість, коли починають цікавитися лише посиленнями на свої праці, виникають якісь Плюшкіни від науки! *Ніщо так не шкодить науці, як вихвалання виконаних власних робіт*, тенденція до сенсацій. Космонавт, доктор технічних наук К. Феоктистов справедливо підкреслює, що без «моральних задатків людина не може по-справжньому займатися наукою». На жаль, великий негідник теж може бути вченим, адже критерії моральності не включені всередину науки, вони поза нею. Брак

глибокої загальної культури та пов'язана з нею відсутність звички думати про речі, які не стосуються безпосередньо вузького предмету власної наукової роботи, зокрема, відсутність звички думати й про завдання наукової діяльності в цілому, — все це, звичайно, *сприяє розвитку різних потвор, які існують ще в науковому світі й у наш час*» [5, с. 51].

Наважуючись продовжити цю думку, зазначимо таке. Дуже страшно, коли така «наукова потвора» починає керувати іншими науковцями. Як правило, такі керівники, обкладені грандіозною кількістю компілятивних публікацій, фактично ніколи не зробили нічого свого в науці (користуючись словами Джона Голсуорсі: «ніколи нічого не створив свого — навіть помилково»), починають насильницьки втискати інших у свої примітивні рамки трактування праці науковця. Не розуміючи, що справжній науковець ніколи не шкодує не тільки робочого, але й власного часу, нічних годин для творчості. І свобода його полягає власне в тому, що справжній науковець добровільно накладає на себе тяжкі кайдани праці і творчих мук, не потребує батога і вказівок, віддає всі свої сили і використовує всі можливості у творчому пошуку.

На щастя, серед керівників у науці є і справжні вчені, які усіяко підтримують творчі пориви дослідника. Адже науковій діяльності властивий індивідуальний підхід, розуміння неповторності кожного вченого, повага до притаманного саме його способу роботи дає надзвичайно великі результати. Розуміння і підтримка обертаються сторицею, тоді коли примус і авторитаризм або нищать науковця, або перетворюють його у виконавську машину, яка продукує публікації, бере участь у конференціях і повністю втрачає свою індивідуальність, а з нею — і можливість сказати *своє* — велике чи мале — але достойне свого у Науці.

Тому замість висновків, найкраще прозвучать слова самого Семена Гончаренка: «одним із найбільш натхнених творів Скрябіна є його Третя симфонія. Вона складається з трьох частин, названих відповідно: боротьба, пристрасті, божественна гра. Остання частина здається мені завжди ніби передчуттям нескінченної радості, про яку співається в Дев'ятій симфонії Бетховена, радості, яка прорвалася навіть в найбезвихіднішому, найтрагічнішому з усіх відомих мені музичних творів — в «Зимовому шляху» Шуберта; я маю на увазі заключну частину цього циклу («Шарманщик»), яка стверджує, що ніколи і незважаючи ні на що «не закінчиться пісня ні на мить». Ця радість — «світу захоплення безмежне», про яке говорив О. Блок, але про яке говорять і згадані мною вчені, стане доступною людству, цьому звільненому нарешті Прометею, коли з нього остаточно спадуть всі ланцюги. Не лише мистецтво, але й наука будуть на різних правах здійснювати цю радість і виражати славу і доблесть людського духу. Я говорю про внутрішню єдність вищих культурних цінностей, до яких прагне людство, — цінностей пізнавальних і естетичних, цінностей, здійснюваних наукою і мистецтвом. Ці цінності лише в майбутньому стануть надбанням усього людства, стануть істотною частиною тієї радості буття, яка завжди була ідеалом кращих його представників» [5, с. 54].

Щодо подальших напрямів дослідження, то ними можуть бути пророчі слова Ліни Костенко [6]:

*Настане день, обтяжений плодами.
Не страшно їм ні слави, ні хули.
Мої суцвіття, биті холодами,
ви добру зав'язь все-таки дали.
І то нічого, що чигали круки,
що проминуло так багато літ.
З такого болю і з такої муки
душа не створить бутафорський плід.*

Література:

1. Акмеология: методология, методы и технологии // Материалы научной сессии, посвященной 75-летию члена-корреспондента РАО, Президента МААН Н.В. Кузьминой /, под общей редакцией вице-президента МААН, заслуженного деятеля науки РФ, доктора психологических наук, профессора. А.А. Деркача. — М.: РАГС, 1998. — 230 с.
2. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества / Н. Бердяев — М.: Правда, 1989. — 608 с.
3. Бондарева В. В. Технология личностно-профессионального развития творческого педагога на материале интегративного курса «Изобразительное искусство и художественный труд»: дисс. на соиск. ученой степени канд. пед. Наук: 13.00.08 / Вера Владимировна Бондарева. — Волгоград: ВГПУ, 2002. — 229 с.

4. Вайнцвейг П. Десять заповедей творческой личности / П. Вайнцвейг. — М., 1980. — 187 с.
5. Гончаренко С.У. Про покликання вченого / С.У. Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії. — 2012. — Вип. 3. С.44-55.
6. Кант И. Сочинения : В 6 т. Т. 5 / И. Кант. — М., 1966. — 564 с
7. Козловська І. Шляхетна іскра вічного вогню (до 75-річчя С.У.Гончаренка) / І.Козловська, Т.Якимович // Світ фізики. — 2003. — № 2. — С. 22-26.
8. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші / Ліна Костенко. — К., 2012. — 416с. Серія : «Українська поетична антологія».
9. Кузнецов Ю.М. Концепція розвитку творчої активності майбутніх фахівців / Ю.М. Кузнецов // Інформаційний вісник АН ВШ України. — 2003. — 36. — № 3. — С.11-16.
10. Надольний І. Ф. Філософія: навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін. — К.: Вікар, 1999. — 624 с.
11. Семенова А. В. Професійна діяльність учителя з розвитку творчих здібностей старшокласників на уроках природничо-математичного циклу автореф. дис... на здобуття наук. ступення канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / А.В. Семенова. — О., 2001. — 20 с.
12. Спиноза Б. Избранные произведения / Б. Спиноза. — В 2 томах. — Т.2. — М.: Гос. Изд-во полит. лит., 1957. — 727 с.

У статті проаналізовано поняття свободи творчості в контексті наукової діяльності вченого. Висвітлено суперечності між ідеальним образом науковця та реальними образами чиновників у науці. Викладено погляди та переконання щодо свободи творчості науковця двох видатних особистостей ХХ століття: поетеси Ліни Костенко та академіка педагогіки Семена Гончаренка.

Ключові слова: *свобода творчості, творча діяльність, учений, науковий працівник, Семен Гончаренко, Ліна Костенко.*

В статье проанализировано понятие свободы творчества в контексте научной деятельности ученого. Освещены противоречия между идеальным образом ученого и реальными образами чиновников в науке. Изложены взгляды и убеждения относительно свободы творчества ученого двух выдающихся личностей XX века : поэтессы Лины Костенко и академика педагогики Семена Гончаренка.

Ключевые слова: *свобода творчества, творческая деятельность, ученый, научный работник, Семен Гончаренко, Лина Костенко.*

The paper explores the concept of freedom of creativity in the context of scientific research activities. Deals with the contradiction between the ideal image and the real image of the officials in science. The views and beliefs on freedom in creative genius of XX century: the poet Lina Kostenko and academic pedagogy Semen Goncharenko.

Key words: *creative freedom, creativity, scientist, Semen Goncharenko, Lina Kostenko.*